

Diana VRABIE

Avatarurile corespondenței literare

D.V. – conf. univ. dr., Universitatea „Alec Russo”, Bălți, Catedra literatura română și universală. Autoarea volumelor *Urme pe nisip* (2005), *Cunoaștere și autenticitate* (Premiul Didactica al Salonului Internațional de Carte, Iași, 2009), *Literatura pentru copii* (Premiul Ministerului Educației la Salonul de Carte pentru Copii, Chișinău, 2010). Membru al Uniunilor Scriitorilor din Republica Moldova și din România.

Dacă jurnalele, memoriile, autobiografiile au reușit în ultimele decenii să iasă din sfera paraliteraturii, fiind omologate inclusiv printr-o atenție sporită din partea criticilor literari, *corespondența literară* mai are de înfruntat numeroase prejudecăți „canonizate”. De vină, în parte, dovedesc unele corespondențe ce au compromis genul, în parte, reticența ce mai planează asupra unei specii „de frontieră”, dar și ambiguitățile teoreticienilor ce frânează delimitările punctuale între *corespondență / literatură epistolară; corespondență intimă / extimă, corespondență documentară / autentică / ficțională / convenție epistolară; epistolieri și epistolari* etc. Numeroase probleme rămân în continuare deschise, așteptându-și soluționarea, cum ar fi moralitatea publicării și comentării corespondenței intime a unor persoane care n-au intenționat niciodată să-și exhibe public amănunte ale vieții; evaluarea autocenzurării și, respectiv, a gradului de sinceritate a celui care aduce în atenția publicului epistolarul; hotarul fluctuant dintre literaritate și nonliteraritate; tipul matricei comunicaționale de care ar aparține etc.

Deși avem o literatură epistolară bogată, abordările sintetice dedicate speciei sunt foarte puține la număr: un vechi studiu dedicat literaturii epistolare al lui Al. Săndulescu, volumul *Mari corespondențe* (1981) de Livius Ciocârlie,

câteva capitole din *Genurile biograficului* (2008) de Eugen Simion, implicațiile sporadice din *Literatură și comunicare. Relația autor – cititor în proza românească pașoptistă și postpașoptistă* (1999) de Liviu Papadima, referințele asupra epistolei medievale în literatura română (Și au scris carte. *Eseu asupra epistolei medievale în literatura română*, 2003) semnate de Laura Bădescu și, doar forțând nota, am mai putea atesta vreo câteva.

Chiar dacă aprecierea corespondenței se face din perspective diferite (ale filosofiei, retoricii, esteticii, istoriei și ale istoriei și criticii literare, mai ales), este cert că în istoria mentalităților literatura epistolară ca sursă de informații, dar și ca valoare estetică nu poate fi ignorată. Funcționând ca specie literară în epoca latină, epistolele s-au bucurat de o largă răspândire. O succintă incursiune în tradiția epistolară europeană a realizat Al. Săndulescu, afirmând că romanii au fost cei care au înzestrat cultura universală cu primele capodopere epistolare: „Primele scrisori aparțin unui tată sau unei mame: Cato cel Bătrân către fiul său Marcus, Cornelia către fiii săi Grachii”.¹ Completează galeria Cicero, Apostolul Pavel, Pliniu cel Tânăr, Dionis din Halicarnas, Seneca, Marc Aurelius, Sf. Augustin; prin cei din urmă scrisoarea devine din ce în ce mai mult un mesaj filosofic și religios, păstrându-și numai forma de adresare directă, orală, intimă.

Aparținând genului epistolar, corespondența literară reprezintă o specie epică, ce presupune schimbul de scrisori între personalități culturale, implicând consistente valori documentare, biografice, istorice, culturale, psihologice, etice, estetice. Dintre toate speciile intimiste, corespondența „pare a fi cea mai puțin literară, întrucât exclude funcția poetică. În principiu, scrisoarea există ca intermediar. Ea îi spune cuiva ceva, din partea altcuiva”,² ținând de o *poetică a comunicării*. Guvernată de numeroase intenții (informative, narative, didactice, critice, afective, polemice), corespondența reprezintă o comunicare intimă, personală, de unde și unicitatea relației dintre emitent și destinatar. Abordând matricile comunicaționale care ordonează majoritatea strategiilor de adresare, Liviu Papadima include corespondența în matricea intersubiectivă, deoarece aceasta e dominată de funcția de contact, iar tematic valorifică substanța „trăirii”, a experienței individuale: „Epistolarul începe de acolo de unde se termină pedagogicul: acesta din urmă țintește la o echilibrare consensuală, spre a fi instaurată la încheierea textului. Cel dintâi tinde, dimpotrivă, să creeze o comuniune experiențială în interiorul textului însuși, cu «concluzie» suspendată”.³

Marca epistolarului ar fi tocmai această prezență gata de replică. Dacă în momentul scrierii este un act solitar, mimând comunicarea reciprocă, în realitate este un monolog ce va ajunge la destinatar doar în timp. Mai mult, corespondența constituie o tentativă de a acoperi o lipsă, un deficit de comunicare, procesul scriiturii reprezentând un act de anunțare a absenței și de recuperare imaginară a destinatarului.

Radu Toma⁴ plasează discutarea genului epistolar în imediata prelungire a discursului memorialistic, considerând că unul este transformarea celui-lalt. Tributară mai degrabă prozei de călătorie, ea își face drum cu ostentație în sânul literaturii, generându-și propria poetică. Spontaneitatea, creativitatea artistică, caracterul biografist-confesiv, mărturisirea experienței nemediate descurajează reducerea ei exclusivă la ipostaza documentului biografic, cea din urmă având drept mărci esențiale următoarele elemente formale: expeditorul, locul, data, destinatarul, semnătura, sigiliul.

Pentru a pătrunde în intimitatea acestei specii, câteva delimitări se cer trasate din capul locului: în primul rând, nu trebuie confundată *corespondența propriu-zisă* cu cea *literară*. Încercând să surprindă misterul transgresării scrisorii informaționale în text literar, Livius Ciocârlie pornește de la statutul instanțelor comunicării epistolare, subliniind rolul determinant al lectorului: „dacă hazardul scoate scrisoarea din circuitul informațional căruia îi era destinată, adică dacă cititorul nu este același cu adresantul inițial și el ignoră identitatea expeditorului, atunci se produce un fenomen remarcabil: din simpla purtătoare de mesaj, scrisoarea se preface în text literar”⁵. Cu alte cuvinte, abia detașată de contextul ei firesc, scrisoarea, prin capacitatea ei de a proiecta un univers imaginar, poate deveni literatură, generând un alt context. „O anumită gratuitate, deci, este necesară pentru ca transformarea să se petreacă; numai gratuitatea permite – fals paradox – ca încărcătura existențială a scrisorii să fie măsurată estetic de cititor.”⁶ Lipsa intenționalității informaționale îi asigură accesul la statutul de text literar, deși aceasta nu rămâne decât o primă premisă, urmând ca dialogul epistolar să-și revendice și alte calități.

În ceea ce privește *corespondența propriu-zisă*, fundamentată pe necesitatea individului de „a se comunica”, numeroase distincții s-au făcut în interiorul ei, de-a lungul timpului, în vederea unei evaluări eficiente, pornindu-se de la departajările simpliste, cum ar fi cea centrată pe partene-

rii implicați în schimbul epistolar sau cea divizată în genuri, după cum urmează: demonstrativ, judicial și deliberativ. Un alt criteriu epistolografic vizează *distanța geografică și psihologică*. Pentru a delimita materialul epistolar al secolului al XVII-lea, Rita Marquilhas a apelat la criteriul distanței fizice și geografice: „pentru a caracteriza în linii generale obiectul epistolografiei, s-a procedat la o clasificare realizată în baza distanței fizice care poate să motiveze corespondența particulară: distanța provocată de lipsa de mobilitate a indivizilor încarcerați din motive juridice sau aparținând aceleiași comunități sociale și cea creată de mobilitatea geografică”.⁷ Evoluția corespondenței a fost într-adevăr determinată în mare măsură de fenomenul emigrării și cel al descoperirilor geografice. Operând cu criteriul „tematic” în cadrul mesajelor populare, Daniel Roche⁸ ajunge să delimiteze între *scrisorile de dragoste*, ale *relațiilor de familie* și cele ale *dinamicii muncii*. Scrisorile lui Horațiu și Cicero sunt frecvent citate pentru diversitatea temelor abordate. Cel din urmă va propune și una dintre primele tipologii epistolare: *genus familiare et icosum* și *genus severum et grave*. După caracterul lor, scrisorile pot fi lirice, patetice, elegiace, ironice, laudative, polemice, satirice, alegorice etc. Având în vedere caracterul utilitar al mesajelor populare, o altă cercetătoare, Franzina, distinge între *scrisoarea particulară de salutări*, *scrisoarea de recomandare* sau *de cerere* și *scrisoarea de informare*, *de reclamație* sau *denunțare*.⁹

Mai mult, în interiorul primei categorii vom delimita între corespondența *intimă*, scrisă în lipsa unei intenții de publicare antumă, și cea *publică* sau *extimă*, după terminologia jurnalului lui Michel Tournier. În cea din urmă s-ar include acel „catastif de socoteli și evenimente de familie”¹⁰, făcut public, la care face trimitere scriitorul francez, *corespondența regală*, care a avut un rol determinant în viața publică, într-un cuvânt, corespondența cu finalitate editorială. În spațiul românesc, Constantin Brâncoveanu se pare că a avut cea mai dinamică activitate diplomatică, reflectată într-un număr de 282 de scrisori¹¹, urmat de Mihai Viteazul, cu 240.¹² E de reținut faptul că pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, datorită necesității „unui cod de comunicare ce reflecta adesea un comportament social distinct”¹³, apar așa-zisele *manual epistolare*, un soi de compendii retorice, funcționând ca un „concis rețetariu în funcție de dorința emițătorului, de statutul receptorului, de brevitățile mesajului”¹⁴. Pentru cultura noastră, reprezentative rămân cel mai vechi epistolar întrebuițat la Academia domnească, păstrat

într-un codice (1666) la Veneția, sub titlul *Scurtă metodă asupra modului cum trebuie compusă o scrisoare*, precum și des invocatul breviar din secolul al XVIII-lea – *Despre metodele epistolare ale cărturarului Theophil Corydaleau*. Apariția acestor manuale epistolare va genera în fapt convenționalismul și inautenticitatea – inamici ai corespondenței.

Necesități de natură obiectivă au determinat ca scriitura epistolară să existe încă din cele mai vechi timpuri. Odată configurată, istoria corespondenței s-a perpetuat ca un mod specific de structurare a comunicării scrise. În consecință, fiecare epocă istorică a apelat, mai mult sau mai puțin, la această specie dialogală, acreditarea căreia s-a produs în timp. Astăzi, în era e-mailului, a messengerului și a chat-ului, corespondența privată consemnată pe suportul de hârtie a ajuns desuetă.

Pentru o evaluare justă a corespondenței, va trebui să delimităm în cadrul corespondenței intime între scrisorile cu *valoare documentară* și cele cu un *coeficient sporit de expresivitate literară*, întrucât, dincolo de rateurile inerente oricărei specii, care a debutat fără pretenția literarității, există suficiente exemple ce probează valoarea artistică a corespondenței. Literaritatea epistolei nu implică în mod necesar un emițător consacrat în planul literaturii. Spre exemplu, valoarea artistică a unor corespondențe ale Imperiului Roman este astăzi incontestabilă (corespondența lui Cato cel Bătrân cu fiul său Marcus, scrisorile lui Brutus, ale lui Marc Aurelius, Cassiodor sau ale Sfântului Augustin etc.)

Dacă genul epistolar propriu-zis este atestat încă din Antichitate, corespondența cu un grad ridicat de expresivitate literară se impune mai ales după anul 1900, consolidându-se, ulterior, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, când are loc deplasarea epistolei din sfera utilitarului în cea a literaturii.

Puterea de seducție a stilului epistolar a fost resimțită și de scriitorii literaturii române. Primele epistole românești, în accepție strict informațională, au devenit accesibile cititorilor prin publicarea lor în volume de crestomații de literatură¹⁵ sau de limbă literară.¹⁶ Volumele de corespondență consemnează afirmarea unei formularistici epistolare standardizate, utilizate atât în Țara Românească, precum și în Moldova sau Transilvania.

Așa cum la noi intimitatea este descoperită abia în secolul al XIX-lea, primele corespondențe literare sunt atestate relativ târziu față de impul-

surile europene. De reținut totuși că proza noastră artistică apare și se dezvoltă, în prima ei fază, sub semnul memorialisticii epistolare și de călătorie și aparține momentului 1848. Aproape toate genurile și speciile literare, cu excepția teatrului, au fost modelate de tiparul corespondenței. Această configurație este adoptată, cu unele modulări din alte specii, de memorialul de călătorie (*Peregrinul transilvan* de Ion Codru Drăgușanu; *Călătoria în Africa* de Vasile Alecsandri), de speciile prozei scurte (în cazurile lui Costache Negruzzi, Ion Ghica, Vasile Alecsandri, *Vasile Porojan*), de romanul sentimental (*Manoil* de D. Bolintineanu), dar și de poezie (*Epistolele* de Gr. Alexandrescu) etc.

Corespondența cu valoare documentară va fi valorificată de Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Duiliu Zamfirescu, mai târziu de interbelicii Eugen Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, George Călinescu ș. a. De o certă valoare literară dă dovadă corespondența lui Al. Odobescu, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, I. L. Caragiale, C. Dobrogeanu-Gherea, precum și inedita experiență epistolară a lui E. Lovinescu cu Mihail Dragomirescu și Elena Farago, sau cea a lui G. Călinescu cu Al. Rosetti. Corespondența Eminescu – Micle a constituit pentru istoricii literari un material de o valoare inestimabilă, completând numeroase goluri din biografia poetului, iar pentru critici, stabilirea unor punți de legătură cu creația literară. Perioada interbelică reține celebrul dialog epistolar dintre Mateiu Caragiale și prietenul său Boincescu, dar și corespondența lui Liviu Rebreanu, a lui Pompiliu Constantinescu, a lui Emil Cioran, a lui I. D. Sârbu. Vor urma ineditele *Scrisori provinciale* ale lui Ștefan Bănuțescu, cele ale lui Emil Brumaru către Lucian Raicu sau, mai recent, *Scrisorile unui fazan* ale lui Alexandru Mușina, în care atestăm, pe lângă radiografiile societății, observațiile unui om atent la schimbările de relief și presiune ale literaturii. Corespondența divulgă cultura emitentului, starea lui psihică, dispoziția, reliefând elemente autobiografice și comportând o factură narcisiacă.

Când abordăm lucrurile prin prisma literarității, nu orice corespondență, în mod evident, va avea valoare literară, după cum nu orice dialog epistolar va deține calitatea de document uman revelatoriu. Atunci când vorbim de corespondență ca specie a literaturii confesive, interesul va fi reținut doar de scriitura epistolară autentică, valoroasă ca document uman și din punct de vedere estetic, comportând, totodată, o tentă spo-

rit terapeutică. Mai mult, vorbim de corespondență literară, când însușirea scrisului de a se arăta pe sine dobândește un anume relief.

Publicând fragmente din corespondența lui Alecsandri sau a lui Negruzzi, revista „Convorbiri literare” exprimă teza referitoare la conceptul *personalității* și al *scriiturii ca eveniment*: interesante sunt nu orice fel de documente originale, ci doar cele care îi privesc pe marii scriitori și care au în centrul lor figura unei personalități. În spiritul pozitivist al epocii, „editorii” se arată interesați de ceea ce se ascunde îndărătul creației. Prin aceste documente, literaturii i se opune, ca o altă față a ei, imaginea celui care scrie. În cazul corespondenței unui scriitor, documentul provoacă un interes dublu: pentru realitatea relevată, dar și prin proiectarea imaginii posibile a aceluși scriitor. Printre numeroasele corespondențe, a căror valoare literară nu poate fi contestată și dindărătul cărora transpare imaginea celui care scrie, se numără cea a lui Voltaire, Goethe, Schiller, Mérimée, Balzac. Valoros din punct de vedere estetic se dovedește schimbul de scrisori dintre Gide, Francis Jammes și Paul Valéry, Jacques Rivière și Alain Fournier sau cel dintre Paul Claudel și Roger Martin du Gard, Marcel Proust și Emile Straus, dar și scrisorile lui Flaubert, care îi conturează în cel mai pregnant mod portretul interior, sau ale lui Dostoievski (peste 1300), care reprezintă o uvertură benefică operei sale artistice. În cazul unor scriitori celebri, corespondențele ajung să concureze cu marile romane. Corespondența lui Voltaire este astăzi mai citită decât romanele sale, la fel cum cea a lui Flaubert este mai actuală decât unele opere de ficțiune, dovedindu-se un veritabil tratat de estetică literară. Publicarea dosarelor epistolare și a actelor permit, ca și în cazul jurnalelor de creație, observarea procesului de prefacere a unor documente epistoare în fapte literare. În spațiul românesc, corespondența lui Mihail Sebastian, alături de jurnalul său, au eclipsat practic opera de ficțiune, întrucât relevă autenticitatea șantierului de lucru. Romanul *Scrinul negru* al lui G. Călinescu obține un succes redutabil datorită scrisorilor și actelor¹⁷ cu care intră într-un raport intertextual. În cazul dat avem de a face cu *absorbirea unui roman în roman*, întrucât scrisorile reprezintă prin ele însele un roman. La pornire simple documente pe marginea unor opere propriu-zise, ele devin literatură printr-o anumită așezare a cititorului. Sunt „moderne” tocmai fiindcă cer, ca să existe ca literatură, o citire activă, în stare să le exploreze resursele dincolo de planul documentar.

Purtătoare de destin și mai puțin de sens, zeul tutelar al căreia rămâne timpul, *corespondența* și-a dovedit în timp dreptul la existență în cadrul spațiului literar, cu obligațiile de ordin estetic, pe care și le-a asumat tacit. Într-un context general al interesului sporit față de genurile biograficului, *corespondența* ne va oferi încă multe festine lectorale.

- Note**
- ¹ Al. Săndulescu, *Literatura epistolară*, Editura Minerva, București, 1972, p. 21-22.
 - ² Liviu Ciocârlie, *Mari corespondențe*, Editura Cartea Românească, București, 1981, p.7.
 - ³ Liviu Papadima, *Literatură și comunicare. Relația autor-cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Editura Polirom, Iași 1999, p. 89.
 - ⁴ Radu Toma, *Epistemă, ideologie, roman: secolul XVIII francez*, Editura Univers, București, 1982.
 - ⁵ Liviu Ciocârlie, *op. cit.*, p. 8.
 - ⁶ *Ibidem*.
 - ⁷ Apud: Laura Bădescu, *Epistola în literatura medievală portugheză*, p. 39-40.
 - ⁸ Daniel Roche, *Le peuple de Paris*, Aubier, Paris, 1981, p. 214.
 - ⁹ Apud: Daniel Roche, *op. cit.*, p. 47.
 - ¹⁰ Michel Tournier, *Jurnal extime*, trad. de Radu Sergiu Ruba, Editura Humanitas, București, 2009, p. 7.
 - ¹¹ Cf. Dan Horia Mazilu, *Voievodul dincolo de sala tronului*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 153.
 - ¹² Cf. Paul Constantin Florin Cernovodeanu (coord.), *C. Brâncoveanu*, Editura Academiei Republicii Socialiste, București, 1980, p. 130.
 - ¹³ Laura Bădescu, *Epistola în literatura medievală portugheză*, Editura Paralela 45, Pitești, 2007, p. 35.
 - ¹⁴ *Ibidem*.
 - ¹⁵ Cf. *Crestomație de literatură română veche*, coordonatori Ion C. Chițimia și Stela Toma, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, vol. I, p. 29-48.
 - ¹⁶ Ștefan Munteanu, Ileana Oancea, *Crestomație românească. Texte de limbă literară. Epoca veche și premodernă*. Timișoara, 1972.
 - ¹⁷ Cf. „*Dosarul*” *Scrinului negru*, studiu introductiv și ediție de Cornelia Ștefănescu, Editura Eminescu, București, 1977.